

ІДЕАЛІЗМ БОГДАНА-ІГОРЯ АНТОНИЧА

Дотеперішнє трактування світогляду поета в материковому літературознавстві ґрунтувалося на офіційно визнаній філософії матеріалізму і було зрозумілою річчю, не потребувало зусиль для доказу цієї думки. “Незнищенність матерії”, про яку писав Дмитро Павличко в передмові до підсоветського видання в Україні творів Антонича, – навіть у цій умовній однозначності скривала глибокий підтекст, хоч і назовні мала одверто суперечливий характер: якщо все матеріальне є тлінне, то “незнищенність” отої загадкової “матерії” є нічим іншим, як незнищенністю духу. Тут Д. Павличко змушений знову ж таки відповідною ідеологічною “установкою” зробити поезію Антонича свідченням того, що, мовляв, “великий талант пробивається крізь тернові хаші ідейних манівців і хитань на шлях передових думок свого часу...”¹. Отже, є в поета “ідейні манівці” і “хитання”, але все кінчається добре, бо є “шлях передових думок” і т. д.

У наших спостереженнях закладена полеміка з автором передмови. Певна річ, Д. Павличко прагнув за всяку ціну домогтися видання творів Антонича, але слід було переконати “власть імущих”, що поет не “реакціонер” або ж гірше – не ворог “трудящих” і може успішно прислужитися культурі “розвиненого соціалізму”. Але це лише один бік справи, радше політичний, ніж науковий. Є й інший.

У передмові до “Зібраних творів” поета 1967 р. Святослав Гординський стисло торкнувся теми “матеріалізму”, відзначивши, що “проблема людського буття, народження, життя і смерти, і зв’язане з ними відношення людини до Бога, космосу і всіх речей, була центральною проблемою його поезії, до неї він підходив філософськи глибоко, хоч його відповіді, якщо їх такими можна назвати, були зовсім інші, ніж ті, що їх міг би дати філософ і теолог”. – І далі, продовжуючи тему, вказує: “Ствердивши, що “закони біосу однакові для всіх” – людини, звірів і рослин, – Антонич прославляв матерію за її незнищальність... Можна б це прийняти за визнання матеріалістичне,

коли б не одночасна зматеріалізована суть його поезії, що сягала дна слова (“праслова”). Дехто з надто ортодоксальних критиків, і давніших галицьких, і теперішніх радянських, рад був пришити Антоничеві якийсь матеріалістичний світогляд, не взявши до уваги того факту, що він тільки стверджував загальновідомі біофізичні істини людського існування”².

Неможливо було в умовах режиму констатувати ІДЕАЛІЗМ поета, що спирався на певні ідеалістичні філософські системи й одержав адекватне відображення в образній системі його поезії. Отож тільки тепер стало можливим побачити ту “приховану”, бо опосередковану через образ, філософську основу творчості Б.-І. Антонича.

Одну з таких спроб нового прочитання поета бачимо в дисертації Ю. Андруховича “Богдан-Ігор Антонич і літературно-естетичні концепції модернізму” (1996), де тема ідеалізму світогляду поета порушена у зв’язку, як видно з поставленої в дисертації проблеми, власне з літературно-естетичною концепцією поета. Цікавими є судження про те, що поет еволюціонує від “романтично-ідеалістичного світовідчуття полярності, опозиційності земного і небесного (збірка “Привітання життя”) через конкретизацію Абсолюту (“Велика гармонія”) до синтетичного співіснування і взаємного проникнення світу реальності та світу казки (збірка “Три перстені”) та усвідомленого прагнення екзистенційної повноти буття (збірки “Книга Лева” та “Зелена Євангелія”)...”³. Далі йде мова про близькість поета до раннього модернізму у формі неоромантизму і символізму і завершується тема думкою про зрілого поета, а саме: “Ідеалізм зрілого Антонича прямує до ідеалістичного екзистенціалізму, що розюче зближує його з ідеями його сучасників Р. М. Рільке та М. Гайдеггера. Це насамперед усвідомлення вищої єдності всіх форм буття з його “невпійманною основою” і особливого, високого призначення поета”⁴.

“Високе призначення поета” — без сумніву, ідеалістичне бачення творця, покликаного талантом до дійства словом. Однак “призначення” — це лише констатація служіння словом. Щоб слово виконувало свою роль, воно само має наповнитись філософією самопожертви. Однак у проблемі світогляду Антонич слушно відзначає в статті “Сто червінців божевілля” доміную

світосприймання, світовідчуття, емоційне “наповнення” цього бачення, в той час коли світогляд є мисленним феноменом, “а в дійсності кожне справжнє мистецтво, кожна справжня поезія виростили з емоції і зі світовідчуження”⁵. Дар слова як феномен таланту (“вродженої” здатності) в інтерпретації поета (“пісні, що їх диктує Бог”) має ідеалістичне бачення світу: “наділення” словом є актом, не залежним від волі людини. І звідси “служіння словом” є імператив духу. Проте тут присутня інтенсивна праця над словом (за спогадами сучасників, поет невсипуючою працею досягав досконалости мови і ладу образної системи). Таким чином, “покликання” реалізується через працю над словом, над образним ладом тексту. Опозиція — дар (талант) і праця (творчий процес) — ґрунтується на ідеалістичній візії слова як сутности усього, закріпленого в ньому (слова “пахнуть житом, сіном, сонячними днями, надихані землею та навіяні вітрами”). Звичайно, слово — “зматеріалізована” ідея. Творчий екстаз — це не лише молодість, а насамперед стан душі, окриленої радістю творення (“До моєї пісні”). Динаміка світу підкреслює цю радість:

*Гей, же п'яній, і лети, і крутисся,
пісне моїх двадцятьох і трьох літ!* (112).

У названих вище опозиціях (світогляд — світосприймання), здавалося б, непримиренних, існує зв'язок, про який поет нічого не говорить, хоч розуміє, що на емоцію впливають ряд чинників, у т. ч. й світоглядні, і грань між емоційним і світоглядним світосприйняттям тонка, ледве вловна. Найважливіший тут чинник, який, з одного боку, спирається на глибину відповідних переконань автора (світогляд) і надає, з іншого, — певного характеру (колериту) емоціям поета. Складність аналізу полягає в тому, щоб побачити, “прочитати” цей чинник і таким способом визначити його, знову ж таки маючи на увазі його завуальованість у поетично-образній формі. Дихотомія тут, на перший погляд, уявна, насправді існує через витворений, як іронічно називає Антонич, “світоглядниками” однобічний процес сприймання поезії, коли на художній образ (мистецький твір) не дивляться як на єдине ціле.

Маючи на увазі ці попередні зауваження, відносно легше виявити змістово-емоційну сутність образу (образної системи)

в контексті оголошеної проблеми. І йдеться не тільки про “ідеалістичний екзистенціалізм” поета, на що вказує Ю. Андрухович, а, очевидно, про щось більше і масштабніше – філософічність поезії Антонича, духовність як феномен філософсько-образного синтезу якраз на ґрунті ідеалізму. Отже, і філософська концепція, і поетична візія світу з відповідною образною системою – це художня цілість, органічна поетовому світобаченню і неподільна, не роз’єднальна на якісь окремі елементи. Синтез поетичного мислення – це єдність багатовекторного світосприйняття та емоційних реакцій на “світ” з, природно, відповідною філософською основою (світогляд), єдність думки й почуття, синтез “просторової” лінії, кольору, музики.

Але й це для Антонича “замало”: традиція ніби випереджується, але не перекреслюється власним досвідом, який, проте, закорінений “у культурі: національній, європейській, світовій... У культурі як “образ світу”, який відклався в найзаповітніших символах, сюжетах, духовних цінностях даного народу – або багатьох народів”⁶.

Тут багатобарвна палітра реакцій поета (ліричного героя) на складний світ – гармонійний і дисгармонійний, мікро- і макросвіт-космос – створена уявою, націленою на історичне, позаісторичне, містичне дійство людського духу. Такий універсальний “зріз” мимоволі наводить на думку про таку ж універсальність філософії, яка прислужилася поетові для його зрілості. Щоправда, як відзначає О. Потебня, “як абсолютна істина, так і абсолютна універсальність недосяжні, але прагнення їх доводить до нового розвитку і нового ускладнення та поглиблення змісту”⁷. Антоничів універсалізм виявляє справді поглиблений зміст його візії світу, де власне ідея (Бог) превалює в усьому сушому.

Та найважливіше – в усьому він універсальний творець свого “світу”, тобто іншої, третьої дійсності. Ідеалістичний, майже містичний вираз його – в символі Лісу, Міста і т. д., що про них пише М. Новикова в цитованій передмові. Все це явний вираз *ідеалістичного* (інший тут ні при чому) бачення поета. Ця, кажучи словами С. Гординського, “здематеріалізованість” поезії Антонича принаймні вказує на одну суттєву властивість поетового мислення: світ, який вибудовує поет у

своїй візії, має певну закономірність, скажемо, циклічність (де бачимо ідею вічності, переходу одного в інше), задану самою ж природою, але поняття “природи”, зрозуміло, має духовний, НЕ матеріальний зміст. (Саме тут, можливо, шукатимуть пантеїзму поета, однак обожествлення природи, певна річ, не означає ототожнення її з Богом). Міфологеми поета сповнені духом Творця, тобто і за поетовим захопленням життям, його динамікою і невідворотними змінами, і за обожествленням природи, наповненої духом буття в широкому, філософському значенні, є ПРИСУТНІСТЬ первинної ідеї, про яку поет не пише як про зрозумілу річ. Поет у постійному русі до осягнення СУТІ.

*Я ждав так довго, я ждав на хвилю ту,
як врешті зрозумію життя таємний глузд...*

(“Об’явлення”, 56).

*Щораз глибше та ширше сягаю словами,
може, згледом доб’юся до дна.*

(“Ошадніш на слова...”, 229).

Звернення ж до сакральної теми, біблійні мотиви й образи в поезії Антонича і, особливо, збірка “Велика гармонія”, вперше опублікована в нью-йоркському виданні, говорять про духовну цілеспрямованість поета в руслі християнської ідеї. Поетова інтерпретація сакральної теми, звичайно, має керигматичний характер: адже йдеться про його, поета, візію, а не про християнсько-церковну догматику. (Такого ж характеру й наша інтерпретація). І всюди поет залишається не відстороненим від конкретики свого життєвого кола, навпаки, і в сакральній темі саме завдяки національній, навіть локально етнічній, конкретики він осягає незвичайної виразності.

*Народився Бог на саях
в лемківськiм містечку Дукаї.*

*Прийшли лемки у кресанях
і принесли місяць круглий.*

*Ніч у сніговій завії
крутиться докола стріх.*

*У долоні у Марії
місяць — золотий горіх.*

(“Різдво”, 107).

У такому ж дусі написаний і вірш “Коляда”.

До речі, у виконанні артиста Жданкіна вірш “Різдво” як коляда давно ввійшов у свідомість найширшого загалу як вираз нашої ж духовної сутности. Можна зрозуміти полемічний запал Д. Павличка в згаданій передмові, спрямований проти “варварів”, які побачать у цій поезії... “побожність”⁸. Що ж, побожність (уже без лапок) тут таки відчутна! І не менше, також авторові цієї стислої студії.

Відчутна, зрима вона в збірці “Велика гармонія”, яка заслуговує окремої розмови. Але ж і вона переконливо підтверджує думку про первинність ідеї порівняно з усім сущим. Тут – ідея Бога. Ця ідейно-естетична домінанта лише підкреслює, що у візії світобудови поет такий же переконливий, як і в своїй візії земного буття людини. Ідея Бога, присутнього в усьому (Творець), йде з глибин переконання,

бо слідів Його долонь

повний цілий всесвіт, повний кожний атом.

(“Хай у всьому прославиться Бог”, 58).

Екзистенціальна тема буття в збірці “Велика гармонія” – це духовне буття людини, яка прагне погодити себе зі світом і Богом, осягаючи в своїм екстазі “гармонії” – етичні вершини в “горах” Духу. Шлях лежить через мистецтво, та й смерть (“гармонія спокою”) не може стати перешкодою в мандрівці крізь історію боротьби добра зі злом.

... кожний день - туга людини за небом,

кожна ніч - боротьба добра зі злом.

(“Тебе, Бога, хвалимо”, 65).

У постійній дихотомії триває час творення: особисте виростає у всезагальне:

Для мене поетику

складає сам Бог.

(“Мистецтво поезії II, I”, 63)

Господи, помилуй

від безсилля слова.

(“Господи, помилуй”, 84).

Для поета Слово – початок і кінець. Зі Словом він звертається до Неба. У дарі Божому – Слові – сконцентрований Усесвіт Б.-І. Антонича, поета Великої Віри. Цей аспект візії “світу”

наводить на думку про візію католицького екзистенціаліста Г. Марселя. В “Метафізичному щоденнику” його турбує мораль та етичні цінності. Г. Марсель трактує світ у трагічних і суперечливих зламах, але вихід він бачить у “релігійному досвіді”. Саме цей досвід не дозволяє Б.-І. Антоничу впасти у відчай, хоч його світ також повний трагізму, розпаду, гнилі, апокаліптичних видів (“Балада про блакитну смерть”, “Кінець світу”, “Мертві авта”, “Апокаліпсис” та ін.). Може, ці чорні тони є своєрідним передбаченням апокаліпсису, що огорне галицький край після вересня 39? Для такого припущення дають підставу “Примари”, “Слово до розстріляних”, “Слово про Альказар”. Ідеалізм поета, опертий на глибоке відчуття справедливості і моральної гідності людини, скеровує в Правду і Віру. Це – сутність Істини, синтез всебічного бачення світу. “Лицарська” постава поета, певна річ, ніяк не перечить його універсалізму, про який йшла мова вище. Образ правди невіддільний від персонання поета у вищу справедливість, образ якої поет створив у “Великій Гармонії”.

Світогляд, відображений в поезії, вимагає ґрунтового і складного, за методом дослідження, осмислення “руху” оречевленої в образі думки. Викладені спостереження є спробою лише намітити певний напрямок такого дослідження. Зрозуміло, тут не названо ще й інші аспекти проблеми.

Поезія Антонича, трактована в часи тоталітаризму як виключно “матеріалістична” за світоглядом, переконливо спростовує цю думку. Аналіз образної системи поета переконує в тому, що він дивиться на світ крізь призму власного духу, вихованого на засадах християнства, в цілому – філософії ідеалізму. Конкретизація цієї теми потребує окремого дослідження. Варто, проте, відзначити, що сповнена ідеєю Абсолюту, поезія Антонича “прочитується” як сповідь глибоко враженої душі безміром світу, на який дивиться поет “наївними” очима, і тоді досягає в Слові “первісного” відчуття спорідненості з цим складним світом, в якому дуже багато речей є йому до болю рідними. Звичайно, йде мова про духовні “речі”, в ширшому значенні – про земне, людське, але нетлінне, бо сповнене безсмертним Духом.

¹ Павличко Д. Пісня про незнищенність матерії // Антонич Б.-І. Пісня про незнищенність матерії. Поезії. — К., 1967. — С. 7.

² Гординський С. Богдан-Ігор Антоич. Його життя і творчість // Антонич Б.-І. Зібрані твори. Нью-Йорк—Вінніпег, 1967. — С. 25.

³ Андрухович Ю. І. Богдан-Ігор Антонич і літературно-естетичні концепції модернізму. Автореф. на здобуття наук. ст. канд. філолог. наук. — Івано-Франківська, 1996. Абстрагуємось тут від іншої концепції образу поета в романі Ю. Андруховича “12 обручів”, зовсім протилежної з погляду етичних і якраз християнських засад, які сповідував поет.

⁴ Там само. — С. 5.

⁵ Антонич Б.-І. Твори. — К., 1998. — С. 524. Далі цитую за цим виданням.

⁶ Новикова Марина. Міфосвіт Антонича // Антонич Б.-І. Твори. — К., 1998. — С. 5.

⁷ Потебня А. А. Естетика и поэтика. — Москва, 1976. — С. 413.

⁸ Павличко Д. Пісня про незнищенність матерії // Антонич Б.-І. Пісня про незнищенність матерії. Поезії. — К., 1967. — С. 23.